

Інна ТАРАСЕНКО(Київ)

ТВОРЧИСТЬ ХРОНІСТА XVII СТОЛІТТЯ САМУЕЛЯ ТВАРДОВСЬКОГО В ІСТОРІОГРАФІЇ

Самуель Твардовський (бл. 1595–1661) – видатний польський поет і хроніст доби бароко, який ще за свого життя здобув славу “польського Вергілія”. Його твори використовували як історичне джерело, його наслідувала низка польських хроністів та істориків XVII–XVIII ст., його уважно читав визначний польський письменник XIX ст. Генрик Сенкевич при створенні своєї знаменитої трилогії, який навіть назвав другу її частину терміном, запровадженим в обіг саме Твардовським – “Потоп”.

С. Твардовський походив з небагатої шляхетської родини з Великопольщі. Після навчання в єзуїтському колегіумі в Каліші перебував на військовій службі, брав участь у Хотинській війні 1621 р., потім – у посольстві на чолі з князем Криштофом Збараським до Туреччини (1622–1623). Пізніше він служив різним магнатам, насамперед Збараським, Вишневецьким, Сенютам, тривалий час жив на теренах України, мав тут, у т. ч. на Поділлі, невеликі маєтності. З вибухом Національно-визвольної війни в 1648 р. Твардовський втік до Великопольщі, в роки “потопу” схилився, як і значна частина великопольської шляхти, до підтримки шведського короля Карла X Густава, але пізніше повернувся до лав прихильників Яна Казимира, врешті відійшов від активної політичної діяльності чи то через похилий вік, чи то через хвороби, зайнявшись своїм господарством і творчими справами.

Твори С. Твардовського дуже різноманітні за жанрами й тематикою. Серед них – поеми на міфологічні сюжети чи то античного часу (лірична ідилія “Dafnis” (1638; 2-е вид. 1661)), чи то пізнішого (романс “Nalobna Paskwilina” (1655)); віршований опис згаданого посольства К. Збараського (поема “Przeważna legasyja”); переклади з Горация, з польського поета М. Сарбевського, який писав латиною; ліричні вірші, елегії, панегірики, епітафії. Для історика України особливу цінність мають епічні поеми С. Твардовського, насамперед поема-хроніка під назвою “Wojna domowa”. Вона виходила у світ частинами (1651–1655, 1660), а повністю була видрукувана вже після смерті поета (Каліш, 1681) і з того часу не перевидавалась. У ній висвітлювалися події військово-політичної історії 1648–1660 рр., насамперед Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр. Тут є дані про Жовтоводську, Корсунську, Пилявецьку, Зборівську, Збараську, Загальську, Лоївську, Берестецьку та ін. битви. Однієї тільки Берестецької битви

поет-хроніст присвятив близько 20 сторінок тексту. Цей твір був дуже популярний в Україні, Білорусі, Московській державі та ін. У Гетьманщині XVIII ст. він перекладався українською мовою (переклад 1718 р. Стефана Савицького, незбережений переклад прилуцького полкового обозного Стефана Лукомського (1701–1779)). “*Wojnu domowǝ*” активно використовували українські літописці, в першу чергу Самійло Величко. Незважаючи на ворожість польського поета-хроніста до українських повстанців, літописців приваблювали літературні достоїнства твору і багатство джерельного матеріалу стосовно подій української історії.

Оскільки С. Твардовський є класиком старопольської літератури, то природно, що про нього багато згадувалося й писалося. Зокрема, інший класик польської літератури та історіографії Веспасіан Коховський (1633–1700) називав Твардовського “слов’янським Вергілієм”, “польським Мароном” (Вергілієм), присвятив своєму старшому колезі кілька коротких, але сповнених глибокою любові і поваги віршів. Досить навести найкрасномовніший з них (“Про Самуеля Твардовського”):

“Стільки винна Польща Велика Твардовському
Скільки мені моя Мала Польща поету малому.
Важко винити фортуни вибір непідробний,
Великій Польщі – великий поет, Малій – малий даний”¹.

До речі, Коховський, пишучи цього вірша, перебував і під впливом давньоримського поета Катулла, котрий у такий же спосіб порівнював себе з Цицероном². Інший польський поет XVII ст. – Ян Гавінський у збірнику “*Dworzanki*” вмістив і свій вірш-епітафію, присвячений Твардовському³. Слава Твардовського сягнула й доби Просвітництва. Так, в анонімному латинському рукописі 1714 р. є твір, який славить Твардовського як автора поеми-панегірика “*Władysław IV*” (Лешно, 1649 і 1650 рр.). Високо оцінював творчість С. Твардовського і Каспер Несецький, один з найвідоміших тоді польських знавців генеалогії та геральдики. Але у тому ж XVIII ст., в період формування польської історичної науки в сучасному розумінні цього слова, Твардовського стали призабувати, а до його творчості звертатися вже рідше; дедалі голосніше лунали критичні голоси⁴. Критику Твардовського започаткував у першій половині XVIII ст. Давид Браун у своєму каталозі-словнику істориків та юристів. Його критичний суд стосувався головним чином твору “*Wojna domowa*”, визнаного ним виключно історичною працею, бо його поетична цінність, на думку Брауна, “зводиться до мови, в’язаної ритмом”. Тільки до “*Przeważnej legacyji*” та ліричних віршів Твардовського Браун поставився значно прихильніше, визначивши їх як “плід багатогранного таланту”. Тут він поставив Твардовського на одну планку з Кохановським і вище за

¹ *Kochowski W.* Utwory poetyckie. Wybór. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1991. – S. 242.

² *Starnawski J.* Antyczny rodowód dwu epigramatów Wespazjana Kochowskiego // *Antyk w Polsce*. – Łódź, 1998. – Cz. II: Studia. – S. 103.

³ *Turowski S.* Samuel ze Skrzyżny Twardowski i jego poezya na tle współczesnym. – Lwów, 1909. – S. 29–30.

⁴ *Turowski J. K.* O Samuelu ze Skrzyżny Twardowskim // *Twardowski S.* Poezje. – Kraków, 1861. – S. IV–V.

Коховського⁵. Багато в чому несправедливою була критика Міхала Єроніма Ющинського, який звинуватив Твардовського в епігонстві й грубо порівняв його з тими поетами, які невдало наслідували Гомера (“wymioty Homera zlizali”)⁶. Цими ж слідами пішли Ігнацій Ходиницький, який закинув Твардовському брак поетичності та історичної правди⁷, і Ф. Й. Бентковський⁸. Тривалий час про Твардовського стали писати майже виключно на сторінках узагальнюючих праць з історії польської літератури, і це були переважно стислі й не дуже вартісні довідки. Однак з них читач міг довідатися про головні віхи життєвого шляху поета-хроніста (через брак джерел автори висували різноманітні гіпотези про життя й діяльність Твардовського), головні його твори; літературознавці давали загальну їх оцінку⁹. Один з них, К. В. Вуйціцький, у своїх “Нарисах з історії польської літератури” твердив, що поет-хроніст помер у 1669 р., але це було помилкове твердження, бо джерела 1665 р. згадували про Твардовського вже як про покійного¹⁰.

У середині XIX ст. С. Твардовському відвів певне місце у своїй узагальнюючій праці польський історик літератури Владислав Сирокомля. Дуже важливим є те, що дана праця, видана під псевдонімом Людвіг Кондратович, була перекладена російською, отже, стала доступнішою дослідникам з Наддніпрянської України. Тут подано дуже стислий нарис біографії поета-хроніста, життєвий шлях якого автор теж неправильно обмежив 1600–1669 рр., вказано й на те, що його поема “Władysław IV” стала причиною дипломатичного конфлікту між Річчю Посполитою та Московською державою; навіть уперше наведені в перекладі російською незначні фрагменти “Wojny domowej” (частина опису Зборівської битви 1649 р.) і оди на смерть королевича Олександра Кароля. Цілоком у душі типових тогочасних уявлень про літературний процес Сирокомля вважав Твардовського як і польських поетів Липського та Зиморовича, очевидно також і Коховського та Потоцького жертвами “шкільної піітики”, маючи на увазі типові для єзуїтських колегіумів тієї доби курси піітики. Сирокомля вагався у визначенні місця Твардовського в польській поезії: “Поставить ли его в ряду первостепенных или только причислит к разряду простых рифмотворцев? Ответ трудный. Твардовский писал много, легко, иногда возвышенно, истинно поэтически; жил

⁵ Braun D. De scriptorum Poloniae et Prussiae... – Colonia, 1723. – P. 97–98 (насправді твір було видано в Ельблонзі, а не в Кельні); Grzeszczuk S. W stronie Kochanowskiego. – Katowice, 1981. – S. 335–336; Czechowski A. Samuels von Skrzypna Twardowski “Wojna Domowa”. – Pozen (Poznań), 1894. – S. 12.

⁶ Juszczyński M. H. Dykcjonarz poetów polskich. – Kraków, 1820. – T. II. – S. 284–285.

⁷ Chodyncki I. Dykcjonarz uczonych Polaków, zawierający krótkie rysy ich życia, szczególne wiadomości o pismach i krytyczny rozбір ważniejszych dzieł niektórych. – Lwów, 1833. – T. III. – S. 273–277; див. також Gołębiowski Ł. O dziejopisach polskich, ich duchu, zaletach i wadach. – Warszawa, 1826.

⁸ Bentkowski F. J. Historia literatury polskiej wystawiona na spisie dzieł, drukiem ogłoszonych. – Warszawa; Wilno, 1814. – S. 369–372, 480.

⁹ Wiszniewski M. Historia literatury polskiej. – Kraków, 1851. – T. 8; Maciejewski W. A. Piśmiennictwo polskie. – Warszawa, 1852. – T. 3.

¹⁰ Historia literatury polskiej w zarysach. – Warszawa, 1845.

во время живых событий поэтических, любил воспевать их в своих поэмах... Он увековечил множество событий, не без таланта изображал своих героев, – однако, читая его произведения, нам приходится сожалеть о том, почему он не писал их прозою в виде истории или мемуаров”¹¹. Варто відзначити, що “Wojna domowa” була відома класикові російської історіографії С. М. Соловйову котрий спирався на неї при висвітленні подій російсько-польської війни 1654–1667 рр. у своїй фундаментальній “Истории России с древнейших времен”.

Суттєві зрушення у вивченні творчої спадщини С. Твардовського пов’язані з іменем відомого польського літературознавця ХІХ ст. Казимира Юзефа Туровського, який, досліджуючи літературну спадщину Криштофа Опалінського, Шимона Старовольського, звернувся і до С. Твардовського. Його заслугою була перша наукова публікація зібрання поезій останнього, насамперед “Przeważnej legasyji”¹². Сюди увійшла частина поетичних творів Твардовського за винятком “Wojny domowej”. Туровський подав також досить ґрунтовний нарис біографії поета-хроніста та огляд усіх відомих на той час його творів. Упорядник не вважав Твардовського великим талантом, але й не міг відмовити йому у плодovitості та великому патріотизмі. При цьому він дорікнув поетові за його симпатію до шведського короля Карла Х Густава, “нашого заклятого ворога”. Епічні ж твори Твардовського особливо “Wojna domowa” як вважав Туровський, творять “особливу суміш, сповнену літописних та поетичних інгредієнтів, і врешті отримують визначення «римованої історії»”. Переконавання про необхідність захарування історичної епіки до галузі римованих хронік стало загальним місцем у тогочасних працях з історії польської літератури. На думку Петра Хмельовського, “Wojna domowa” є “родом віршованої газети”, яка містить у собі надмірну кількість деталей та подій”¹³.

Першу спробу “обілити” Твардовського здійснив в університетських лекціях Казимир Брудзинський, який відзначив особливі труднощі при аналізі його творчості: “В усій нашій літературі я не знайшов важчого для оцінки поета, ніж Твардовський. Мало хто може відважитись і досі прочитати його величезні історичні поеми, з котрих нинішня література про один тільки твір зволить згадувати і то про найгірший... – про «Wojnu domowu»” На його думку, найкращим твором Твардовського є поема “Władysław IV”¹⁴. Дійсно наукове дослідження творчості С. Твардовського розпочав Броніслав Хлебовський. Свою першу працю він написав у 1872 р. і присвятив її саме Твардовському. Дебют був успішним, і Хлебовський дістав за неї нагороду Головної Варшавської школи¹⁵. Він дав у цій розвідці

¹¹ Кондратович [Сырокомля В.]. История польской литературы от ея начала до настоящего времени. – М., 1862. – Т. 2. – С. 386–393.

¹² Twardowski S. Poezje. – Kraków, 1861.

¹³ Chmielowski P. Historia literatury polskiej od czasów najdawniejszych do początków romantyzmu. – Lwów, 1931. – S. 368–369.

¹⁴ Bródziński K. Pisma. – Poznań, 1872. – Т. IV. – S. 178.

¹⁵ Chlebowski B. Samuel ze Skrzypny Twardowski // Chlebowski B. Od Kochanowskiego do Brzozowskiego. – Warszawa; Kraków, 1979. – S. 195–244; *idem*. Samuel ze Skrzypny Twardowski poeta XVII w. // Studia nad literaturą XVII w. Pisma. – Warszawa, 1912. – Т. III. – S. 50–99.

досить ґрунтовний опис життєвого шляху Твардовської торкнувся його творів, розглядаючи їх з літературної точки зору. Пізніше він присвятив окремі студії поемам Твардовського “Dafnis” і “Nadobna Paskwilina” (відповідно у 1882 і 1884 рр.), звернув увагу і на переклади Твардовським віршів Сарбевського насампередоди “De puero Jesu...”. Хлебовський відзначив певні достоїнства “Przeważnej legacyji” і “Władysława IV” як документальних історичних творів, але негативно оцінив “Wojnu domowu” тільки як хроніку тогочасних подій, що нібито позбавлена життя й відбитку індивідуальності. Адам Белчиковський був прихильнішим до “Wojny domowej” вказавши, що вона вирізняється патріотизмом, ліричними відступами й відсутністю панегіризму. Він також стисло охарактеризував творчість Твардовського¹⁶. З’явилась і перша ґрунтовна енциклопедична стаття про С. Твардовського що належала перу М. Собещанського, який сховав своє ім’я під криптонімом F. M. S. Зокрема, Собещанський дав загальний огляд творів С. Твардовського, звернув увагу на те, що він писав “чистою мовою... , часто прекрасною”, що його творчість вплинула на В. Коховського В. Потоцького та С. Кушевича. При цьому автор помилково вважав, що Твардовський подорожував з королевицею Владиславом IV по Західній Європі у 1624–1625 рр., називає матір’ю поета-хроніста Софію Рей¹⁷. Пізніше вийшла з друку російською мовою знаменита енциклопедія Ф. Брокгауза та І. Ефрона, в якій було вміщено анонімну стислу замітку про С. Твардовського. Невідомий автор досить поверхово торкнувся його постаті, маючи під рукою тільки нарис польської літератури Петра Хмелевського, і фактично звідти процитував думку про те, що “Wojna domowa” – це “рифмована газета”, і що Твардовський відомий лише “как автор исторических поэм, написанных довольно тяжелым слогом”¹⁸. Останнє твердження було зовсім несправедливим.

18 липня 1894 р. на філософському факультеті Берлінського університету ім. Фрідріха-Вільгельма відбувся успішний захист докторської дисертації Олександра Чеховського з Хрустова на Познаньщині на тему: “Samuel ze Skrzyzny Twardowski «Wojna domowa»”. Оponentами Чеховського виступили К. Яновський, Й. Спихалович та М. Лянґе. Того ж року тези дисертації були видані німецькою мовою окремою брошурою (53 сторінки), яка нині є бібліографічною рідкістю (її примірники вдалося виявити тільки в бібліотеках Львова й Кракова¹⁹). Значення цієї праці полягає в тому, що вона була першою спеціальною розвідкою, присвяченою “Wojnie domowej”. Тут детально розповідалося про життєвий шлях поета-хроніста, стисло оглядалися і праці попередників, які вивчали творчість Твардовського. Чеховський слушно пов’язав зацікавленість поета-хроніста епі-

¹⁶ *Belcikowski A.* Samuel ze Skrzyzny Twardowski. Ze studiów nad literaturą polską. – Warszawa, 1886. – S. 115–126. Див.: *Kaczmarek M.* Epicki kształt poematów historycznych Samuela Twardowskiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1972. – S. 8–10.

¹⁷ *Encyklopedia Powszechna.* – Warszawa, 1867. – Т. 25. – S. 785–788.

¹⁸ *Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона.* – СПб., 1901. – Т. 64. – С. 703–704.

¹⁹ *Czechowski A.* Samuels von Skrzyzny Twardowski “Wojna domowa”. – Posen, 1894. Нами використаний примірник книги з бібліотеки Чарторийських у Кракові (№ II 23380).

кою із впливом італійського поета Торквато Тассо – автора поеми “Визволений Єрусалим”, яка була блискуче перекладена польською мовою поетом XVI ст. Петром Кохановським. Він же встановив вплив на твори Твардовського поезій Вергілія і Т. Тассо (на “Przeważnu legacyju” і “Władysława IV”), Кохановського (на “Satyr”), Горация (на ліричні вірші). Хоча сама “Wojna domowa” цікавила Чеховського майже виключно як пам’ятка літератури, однак він установив послідовність видань окремих її частин, врешті підкреслив, що “Wojna domowa” є “скарбом для лексикографів” і навіть ряд архаїзмів та діалектизмів з поеми, а також слів, запозичених її автором з італійської, турецької та української мов, наприклад, “саламаха”, “гаразд”, “солоха”, “дочка”, “гунька”, “шевлюг”, “кабак”, “дурень”. Важливою віхою на шляху дослідження спадщини Твардовського стали праці класика польського літературознавства Олександра Брікнера, які й нині перевидаються. О. Брікнер насамперед чітко вписав Твардовського в контекст старопольської літератури, вказав на те, що Твардовський як творець епічних творів не був першим, але найславнішим; вказав, що його “Wojna domowa” і “Władysław IV” викликали цілу низку наслідувань, назвавши при цьому поета Божимовського взагалі високо оцінив творчість Твардовського як поета, але відкинув можливість будь-якої участі останнього у битвах, які були ним описані²⁰. Творчість Твардовського привернула до себе увагу і зарубіжних, у першу чергу, німецьких істориків. Карл Тіберген видрукував у Вроцлаві (тоді Бреслау) німецькою мовою доповідь, в якій стисло охарактеризував життєвий шлях поета-хроніста і торкнувся його праць. Він, зокрема, відзначив, що коріння роду Твардовських сягає 1247 р.²¹; навіть також деякі факти з життя поета.

У подальшому до творів Твардовського звертаються зазвичай літературознавці, яких цікавив майже виключно літературний бік справи. “Wojna domowa” при цьому мало цікавила дослідників, бо вважалася недостатньо опрацьованою як літературний твір. Станіслав Тарновський закидав, наприклад, Твардовському “сухий і прозаїчний” спосіб розповіді, котрий швидше нагадує хроніста XI ст. Галла Аноніма, ніж Гомера, а “Wojna domowa” взагалі позбавлена будь-якої вартості: “Написана прозою, ця поема не могла б мати такого значення для історії, яке має Коховський чи Рудавський, але у другому ряду могла б почесно стояти за ними... Вона не має жодної вартості, хіба що за винятком дрібних деталей, котрі можуть бути цікавими для історика”²². У цей же час вийшло спеціальне монографічне дослідження Станіслава Туровського, присвячене Твардовському у цій розвідці на перше місце у доробку поета-хроніста поставлено “Przeważnu legacyju”²³. Майже одночасно Я. Козловська-Студницька виявила рукописний оригінал “Wojny domowej” (очніше, тільки II–IV частини), описала його (ще до

²⁰ Brückner A. Dzieje literatury polskiej w zarysie. – 2-ie wyd. – Warszawa, 1908. – Т. 1. – S. 317–320; *idem*. Dzieje kultury polskiej. – Warszawa, 1958. – Т. II. – S. 564.

²¹ Tiebergen K. Samuel von Skrzypna Twardowski. Beitrag zur Geschichte der polnischen Litteratur des XVII Jahrhunderts. – Breslau, 1898. – S. 4.

²² Tarnowski S. Historia literatury polskiej. Wiek XVII. – Kraków, 1900. – Т. 2. – S. 256.

²³ Turowski S. Samuel ze Skrzypny Twardowski i jego poezia na tle współczesnym. – Lwów, 1909. – S. 132.

Першої світової війни) й опублікувала передмови до всього твору і до його 4-ої книги (частини)²⁴. Цей оригінал побував у зібранні М. Ф. Невеського, потім по-слідовно – у бібліотеці Залуських (на рукописі були записи Юзефа Анджея Залуського), Імператорській публічній бібліотеці в Петербурзі (з кінця XVIII ст.), врешті в Університетській бібліотеці Варшави (з 1923 р.). Він був знову описаний згаданою авторкою²⁵. У 1932–1934 рр. над цим оригіналом при написанні магістерської праці з історії в семінарі проф. Романа Поллака ретельно працював Алоїзій Францішек Ковальковський, який встановив важливі розбіжності між оригіналом та виданням “*Wojny domowej*” 168 Ір. Крім циклу статей, Ковальковський присвятив поемі С. Твардовського монографію (“*Wojna domowa*” Samuela Twardowskiego. – Cz. 1–2), але вона від 1934 р. – часу написання – до кінця 1960-х залишалась у машинописі й була видана тільки в 1969 р.²⁶ У другій частині цієї монографії він порівнює оригінальний рукопис “*Wojny domowej*” (автограф частин II–IV) з друківаним її текстом. Ковальковський одним із перших піддав сумніву традиційний погляд на “*Wojny domowej*” як на віршовану хроніку і зробив наголос на героїчній тональності твору, елементах пафосу і патріотичних тенденціях, які визначили епічний характер твору. Г. Корбут залишив свідчення, що автограф “*Wojny domowej*” знаходиться у бібліотеці Варшавського університету²⁷. Оскільки автограф “*Wojny domowej*” загинув під час придушення німцями Варшавського повстання 1944 р., праця А. Ковальковського дає змогу значною мірою відновити вигляд автографу і його зміст. Ще в міжвоєнний період виникли розбіжності в оцінці рукопису поеми: одні вважали його чистописом чи, можливо, чернеткою (Я. Козловська-Студницька), другі – чернеткою (О. Брікнер), треті – копією, створеною під наглядом С. Твардовського (А. Ковальковський).

У міжвоєнний період до творчості Твардовського польські літературознавці зверталися тільки час від часу. Проф. Роман Поллак знайшов першодрук поеми-романсу Твардовського “*Nadobna Paskwilina*” (Краків, 1655), яка до того часу була відома тільки у перевиданні 1701 р., і у 1926 р. здійснив його критичну публікацію. В огляді історії польської культури наголошувалося на значенні Твардовського насамперед як епіка, побіжно розглядалися його твори. Щодо “*Wojny domowej*”, то тут присуд був безжалюсним, але точним: “Це скоріше римовані історичні хроніки. Надмір історичного матеріалу приглушує форму, яка не дорівнює великим класичним епопеям”²⁸. Львівський науковець В. Ташицький пере-

²⁴ Kozłowska J. Nieznane wiersze Samuela ze Skrzypny Twardowskiego // Biblioteka Warszawska. – 1913. – Т. 1. – С. 381–385.

²⁵ Kozłowska-Studnicka J. Katalog rękopisów polskich (poezyj), wywiezionych niegdę do Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu, znajdujących się obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. – Kraków, 1929. – № 36.

²⁶ Kowalkowski A. F. O rękopisie i wydaniach *Wojny Domowej* Samuela Twardowskiego // Archiwum Literacki. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. – Т. XIV. – С. 83–95. Див. також Kowalkowski A. F. Ze studiów nad “*Wojną Domową*” S. Twardowskiego // Ruch Literacki. – 1935.

²⁷ Korbut G. Literatura polska od początków do wojny światowej. – 2-іе wyd. – Warszawa, 1929. – Т. I. – С. 472.

²⁸ Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. – Warszawa, 1927. – Т. 2. – С. 486.

друкував у 1928 р. “Przeważnu legacyjū”²⁹. Стереотипне перевидання із книжки В. Ташицького було здійснено у Варшаві в 1955 р., а уривок з пам’ятки, як свідчить енциклопедичний довідник “Nowy Korbut”, було видано в перекладі румунською 1930 р. П. Панаїтеску (P. Panaitescu). Софія Гонсьоровська-Шмідт у статті “Жолкевський як Луцій Емілій у “Владиславі IV” Самуеля зі Скупи Твардовського” встановила залежність згаданого твору від зразків античної історіографії, підкреслила тяжіння польських поетів-епіків, у т. ч. Твардовського до срібного віку давньоримської поезії. Вона зробила цікаве спостереження: Твардовський, якого сучасники порівнювали з Вергілієм і Т. Тассо, цінувався ними насамперед за епічні, історичні твори, тим часом як у подальшому поет-хроніст цінувався насамперед за “Dafnis” та “Nadobnu Paskwilinu”. Вона ж встановила вплив на Твардовського хроніки Й. Петриція, підкреслила, що промова гетьмана Жолкевського до бунтівного війська польського Твардовського (“Władysław IV”) “була запозичена із хроніки Петриція” (*Petrycy J. I. Historia rerum in Polonia gestarum anno 1620.* – Kraków, 1622)³⁰. Роза Фішер (Фішерова) підкреслила роль Твардовського у розвитку польської поезії доби бароко, багатство колористики його віршів, описів руху, звукопису тощо. При цьому вона звернула особливу увагу на опис поетом польського табору під Берестечком. Важливою, але надто категоричною, є думка авторки щодо нерівноцінності “Wojny domowej” з літературного боку, наявність у ній двох частин – “козацької” та “шведсько-московської”. Перша – “жива, сильна, яка має дуже вартісний вступ”, друга – “нечувано нудна, вважай, без вартості, яка свідчить про занепад таланту”³¹.

На початку 1936 р. у газеті “Kurjer Poznański” вийшла стаття Яна Токарського Останній, будучи у 1929 р. учасником семінару проф. Р. Поллака, вирішив зайнятися дослідженням біографії Твардовського. Переглядаючи архів парафії у Сосниці (до неї тоді належала Лютиня) нічого не дав. Зате у архідієцезіальному архіві при допомозі ксьондза Майновського він натрапив на рукопис, що містив дані про рід Твардовських. Це дало можливість уточнити деякі факти біографії поета-хроніста. Водночас Я. Токарський спробував переглянути усталену дату народження Твардовського, віднісши її до 1560–1565 р., що, відповідно, тягло за собою ревізію низки інших фактів. Але ця спроба не була прийнята істориками та літературознавцями, очевидно, тому, що Токарський міг сплутати С. Твардовського з його тезком³².

У повоєнний період епіка автора “Wojny domowej” не привертала до себе уваги істориків літератури, які зайнялися іншими творами Твардовського. Завдяки зусиллям Р. Поллака і Генрика Барича тут було здійснено важливі архівні

²⁹ *Taszycki W. Wybór tekstów staropolskich XVI–XVIII wieku.* – Lwów, 1928.

³⁰ *Szmydtowa Z. Poeci i poetyka.* – Warstawa, 1964. – S. 159–175; *Gąsiorowska-Szmydtowa Z. Żółkiewski jako Lucjusz Emiliusz we “Władysławie IV” Samuela ze Skrzywny Twardowskiego // Pamiętnik Literacki.* – 1921. – R. XIX.

³¹ *Fischerowa R. Samuel Twardowski jako poeta barokowy // Prace Historyczno-Literackie.* – Kraków, 1931. – № 37. – S. 163. Див. також окремі відбитки даної праці, що зберігається в Науковій бібліотеці Львівського національного університету ім. І. Франка під сигнатурою 99829.

³² *Tokarski J. Skąd nowe szczegóły o Twardowskim? // Kurjer Poznański.* – № 113. – S. 12–13; *Historja niedostrzeżonej kropki // Kurjer Poznański.* – № 101. – S. 16–17.

знахідки, які дали змогу ліквідувати деякі “білі плями” його біографії. Так, Барич знайшов епітафію С. Твардовського писану самому собі у 1661 р.³³. Було розпочате фундаментальне видання творів С. Твардовського серії “Biblioteka Pisarzy Polskich”. У межах цієї серії Роман Поллак і Стефан Саський здійснили наукове видання “Dafnis” – з ґрунтовною передмовою, характеристикою правил публікації тексту та коментарем³⁴. Слід відзначити і статтю І. Шлесінського, присвячену мові поеми “Wojna domowa”³⁵. Алоїзій Сайковський знайшов і видав один з останніх віршів С. Твардовського написаний у травні 1661 р.: “Epitalamium” на шлюб Петра Опалінського (сина магната Криштофа Опалінського) з Анною Сеньютою, що був видрукуваний у Кракові в друкарні вдови Л. Купіша: “Epitalamium Piotra i Anny Opalińskich”³⁶. Особливо велика заслуга у справі дослідження творчості поета-хроніста і повернення її із забуття належить Янові Окуню. Саме він підготував до друку і видав на високому археографічному рівні “Nadobnu Paskwalinu”³⁷ і “Władysława IV”³⁸. Я. Новак-Длужевський у своїй монографії “Політична поезія в Польщі. Два молодших Вази” розглянув польську поетичну публіцистику часів Владислава IV та Яна Казимира. При цьому він досить високо оцінив твори С. Твардовського зокрема вказав, що той був попередником елекційної поезії (вірш “Pod elekcyą szczęśliwą na Królestwo Polskie... Władysława IV”), а “Przeważna legasyja” стала його першим твором, де він здобув “остроги епічного поета”. Дуже важливим є встановлення Новак-Длужевським того факту, що опис воєнних операцій під Смоленськом у 1633–1634 рр. був здійснений на підставі невідомого нам діаріуша (щоденника) війни, який потрапив до рук Твардовського, мабуть, з королівської канцелярії. Однак у літературному творі йшлося “не про повний опис подій, але про вибір історичних випадків, потрібних поету для його поетичної візії у даному історичному моменті”. У цьому випадку Твардовський робив так, як і більшість поетів у подібній ситуації в середньовіччі та XVI ст.: він реферує події у хронологічній послідовності з усіма деталями, котрі “істотні для хроніста, а не для поета”³⁹.

Наприкінці 60-х років XX ст. творчою спадщиною С. Твардовського ґрунтовно займався Маріан Качмарек. Саме він знайшов і видрукував панегірик, написаний і виданий поетом-хроністом на честь шлюбу між Я. Розражевським та А. Пшиємською⁴⁰. Подальшим кроком цього науковця була фундаментальна

³³ Barycz H. Nagrobek p. Samuela Twardowskiego, poety polskiego. Sam do siebie pisał 1661 // Pamiętnik Literacki. – 1952. – Т. 43. – С. 547.

³⁴ Dafnis drzewem bobkowym. – Wrocław, 1955.

³⁵ Szlesiński I. O języku “Wojny domowej” Samuela ze Skrzypny Twardowskiego // Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego. – 1959. – Т. 7.

³⁶ Sajkowski A. Ostatni utwór S. Twardowskiego // Miscellanea staropolskie. Archiwum Literackie. – Wrocław, 1962. – Т. 6.

³⁷ Nadobna Paskwalina. – 2-іе wyd. – Wrocław, 1980.

³⁸ Władysław IV król polski i szwedzki. – Łódź, 1998.

³⁹ Nowak-Dłużeński J. Poezja polityczna w Polsce. Dwaj młodzi Wazowie. – Warszawa, 1972. – С. 13, 19–20.

⁴⁰ Kaczmarek M. Koźmińskie epitalamium Samuela Twardowskiego // Archiwum Literackie. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. – Т. XIV. – С. 56.

праця “Епічний кшталт історичних поем Самуеля Твардовського”, яка засигналізувала початок нового етапу у дослідженні творчості поета-хроніста. Насамперед М. Качмарек подав досить детальний історіографічний огляд праць, присвячених творчості С. Твардовського. На його думку, “*Wojna domowa*” виникла як “результат зацікавленості автора у народженні старопольського епосу”, а взагалі історична епіка Твардовського виходить далеко за рамки віршованого хронікарства, як традиційно вважалось. Він зайвий раз ствердив вплив на “*Przeważnu legację*” Твардовського насамперед “Тотфріда” Т. Тассо, а також відомих творів польських поетів XVI – першої половини XVII ст., які описували свої подорожі (М. Стрийковський, Е. Пельгжимовський). Серед попередників Твардовського він назвав ще Павла Пальчовського (*Palczowski Paweł. Wyprawa wojenna króla jego mości do Moskwy. – Wilno, 1606; 2 wyd.: “Kęda moskiewska”. – Kraków, 1609; Liffel S. Gody moskiewskie. – Kraków, 1607*), М. Пашковського Адама Владиславіуша та Яна Старчевського, котрі писали свої твори, відгукуючись на якусь важливу подію (*Paszowski M. Posiłek Bellony Sauromackiej szlachetnemu gycerstwu Dymitra Iwanowicza w. cara moskiewskiego przeciw Szujskiemu i inszym zdrajcom jego. – Kraków, 1608; Władysławius A. Wiersz o zwycięstwie nad Szujskim, wzd. Krotofile ucieszne. – Kraków, 1609*), а також поетів, які оспівували перемогу під Хотиним у 1621 р., зокрема Петра Горчина, Яна Бояновського, Юзефа Бартоломея Зиморовича, П. Напольського. Качмарек зупинився також на характеристиці видань “*Wojny domowej*” та частин останньої, як-от видання у 1651–1655 рр. твору “*Wojna kozacka*”, що склав другу частину “*Wojny domowej*”. Дуже важливим було те, що Качмарек підкреслив значний вплив творів Твардовського, особливо “*Wojny domowej*”, на українську історіографію (Стефан Савицький, Самійло Величко) і висловив свій подив з цього приводу, бо у “*Wojnie domowej*” чітко простежується антикозацька лінія й тенденційна оцінка повстання Хмельницького. Він уважно простежив також вплив “*Wojny domowej*” та інших поем С. Твардовського (“*Władysław IV*”, “*Przeważna legacja*”) на творчість Вацлава Потоцького, як у текстуальному так і в ідейному плані; певною мірою наслідування С. Твардовським видатного поета-хроніста Речі Посполитої XVI ст. М. Стрийковського⁴¹.

У 1975 р. вийшла велика узагальнююча праця з історії польської літератури – “Польська література від середньовіччя до позитивізму”. У ній було авторитетно стверджено, що “період бароко не дав у Польщі творця такого масштабу, яким у попереднім столітті був Ян Кохановський. Спадщина Кохановського однак, знайшла продовжувачів у великій групі поетів з широким діапазоном зацікавлень. Морштини і Опалінські, Самуель Твардовський і Станіслав Геракліуш Любомирський гідно репрезентують рівень поетичних здобутків «срібного віку»”⁴². Свою версію історії польської літератури запропонував Юліан Кжижановський, який дав стисло характеристику творчості С. Твардовського, вирізнивши серед його творів “*Dafnis*”, “*Nadobnu Paskwilinę*” і “*Wojnu domowu*”, причому він навіть

⁴¹ *Kaczmarek M. Sarmacka perspektywa sławy. Nad wojną Chocimską Waclawa Potockiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982. – S. 11, 30–32, 44, 56, 83.*

⁴² *Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu. – Warszawa, 1975. – S. 213.*

навів автограф сторінки останнього твору⁴³. Група авторів створила фундаментальне видання енциклопедичного типу про польських книгодрукарів XVI–XVIII ст., у котромубуло зокрема, вміщено ґрунтовну довідку про Данієля Веттеруса, який видав у Лешні шість творів С. Твардовського⁴⁴. Тривало вивчення польської літератури доби бароко, причому деякі дослідники зробили важливі висновки стосовно окремих аспектів творчості Твардовського. Так, Станіслав Гжешук у циклі своїх праць знову підкреслив вплив на Твардовського поезій Петра Кохановського насамперед його перекладу з італійської поеми Т. Тассо “Готфрід, або визволений Єрусалим” (видано С. Гжешуком і Р. Поллаком у 1968 р.), вказавши, зокрема: “Важливим є зараз те, що джерел двох найбагатших поетичних формул польського бароко, тобто поезії Самуеля Твардовського і Анджея Морштина, слід шукати також у творі Петра Кохановського і з цієї причини він має видатне значення для розвитку поезії бароко”. С. Гжешук зупинився також на аналізі опису Цецорської битви у поемі Твардовського “Władysław IV”, на витлумаченні деяких натяків Твардовського щодо К. Опалінського у “Nadobnej Paskwilinie”, а також на причині виправдання ним ганебної капітуляції К. Опалінського під Уйстям у 1655 р.⁴⁵. У 1977 р. вперше за століття з лишком вийшов переклад російською двох невеликих поезій С. Твардовського “Na sejm rozzerwany w Warszawse 15 Novemb[ris]. . .” (1639) і “Treny”. Дещо пізніше російський дослідник С. І. Ніколаєв знайшов єдиний примірник краківського видання “Nadobnej Paskwiliny” 1683 р., що знаходився в бібліотеці відомого російського культурного діяча XVII ст. Сильвестра Медведєва⁴⁶. Враховуючи тісні контакти С. Медведєва з київськими інтелектуалами, можна припустити, що саме через Київ цей примірник твору С. Твардовського потрапив до Москви.

У цей час польські дослідники значну увагу приділяють проблемі формування й розвитку “сарматизму” (“сарматського міфу”) в Речі Посполитій XVI–XVIII ст. Станіслав Цинарський наголосив на тому, що війни з турками й татарами, битви під Цецорою (1620) та Хотином (1621), а потім плани турецької війни Владислава IV дали поштовх до виникнення творів месіаністичного змісту. Зокрема, С. Твардовський “проорокував здобуття Туреччини, Болгарії та Македонії”. У такому ж дусі писав францисканський чернець Войцех Демболенцький у своєму творі “Wywód jedynowłasnego państwa świata” (Варшава, 1633), і це

⁴³ Krzyżanowski J. Historia literatury polskiej. – Warszawa, 1986. – S. 352.

⁴⁴ Kawecka-Gryczowa A., Korotajowa K., Sójka J. Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977. – Т. 3. – Cz. 1 (Wielkopolska). – S. 246–259.

⁴⁵ Grzeszczuk S. W stronie Kochanowskiego. – Katowice, 1981. – S. 272, 303–304, 334–335, 341–343.

⁴⁶ Польская поэзия XVII века. – М., 1977. – С. 45–48; Николаев С. И. Неизвестное издание поэмы С. Твардовского “Прекрасная Пасквалина” // Советское славяноведение – 1984. – № 4. – С. 77–78. Варто відзначити, що ще у грудні 1963 р. російський дослідник А. М. Робінсон згадав С. Твардовського своїй доповіді на V Міжнародному з’їзді славистів у Софії, вказавши на використання С. Величком “Wojny domowej” і на сприйняття Величком поеми Т. Тассо через “Wojnu domowu” (Робинсон А. Н. Историография славянского Возрождения и Паисий Хилендарский. – М., 1963. – С. 63, 75–76).

стало кульмінацією “національної мегаломанії”⁴⁷. Пізніше Тереза Хинчевська-Геннель (Варшава) та Наталя Яковенко (Київ) слушно вказали на дану особливість історичної концепції автора “*Wojny domowej*”, який розглядав поразки Речі Посполитої як наслідок морального занепаду нації і вбачав у них “кари Господні за вчинені гріхи”⁴⁸. Далі в Польщі настали складні часи “військового стану”, які не сприяли публікації історико-літературних студій. Однак і в цей період Єжи Старнавський докладно описав поему Твардовського “*Władysław IV*”, дав слушну оцінку працям С. Туровського та Б. Хлебовського, присвяченим творчості Твардовського⁴⁹.

Зате у посткомуністичудобу історії Польщі кількість розвідок, присвячених творчості С. Твардовського швидко зростає. У 1991 р. упорядники видання твору Шимона Старовольського “Сармацькі вояки” використали в коментарях твори Твардовського в т. ч. і “*Wojnu domową*”⁵⁰. Завдяки зусиллям згаданого Я. Окуня багато в чому стало можливим упорядкування Й. Соколовською нового зібрання творів С. Твардовського⁵¹. Пізніше й сам Ян Окунь, котрий здійснив наукове видання “Паскваліни”, опублікував статтю, в якій встановив особливості вірша в цій поемі. Тут Твардовський використав 13-складовий вірш, котрий випробував у всіх творах героїчної епіки: від “*Przeważnej legacyji*” (1633) до найбільших поем (“*Książę Wśniowiecki Janusz*” (1646), “*Władysław IV*” (1649), “*Wojna domowa*” (1651–1655, 1660)). Цим віршованим розміром потім скористався видатний польський поет Адам Міцкевич у поемі “*Pan Tadeusz*”. При цьому Твардовський не був тут першопрохідцем. Вірш такого типу належав до традиційних епічних розмірів, міцно уgruntованих у польській поезії з початку XV ст. Важливим було й те, що у Твардовського були виявлені зачатки індивідуалізації мови персонажів⁵².

Чеслав Гернас віддав належне С. Твардовському як одному з чільних польських поетів доби бароко, підкресливши, зокрема, що “*Wojna domowa*” є “найобширнішим твором” класичної епічної тематики, в якому (особливо в початковій частині) поет висловив свої політичні, моралістичні, сатиричні рефлексії. “*Wojna domowa*” мала стати “епічним синтезом воєнної завірюхи середини століття”; не вдалось, однак, поету “викресати з теми глибших артистичних достоїнств”⁵³. При цьому Ч. Гернас вказав на певні розбіжності у виданнях 1660 і 1681 рр.: останнє було “відцензуроване, недбало видане”.

Цю ж думку виразно проводив Януш Пельц. У вступі до найновішого видання “*Trenów*” Я. Кохановського він зауважив: “Після Клоновича у XVI, XVII,

⁴⁷ *Cynarski S.* Sarmatyzm – ideologia i styl życia // *Polska XVII wieku. Państwo. Społeczeństwo. Kultura.* – Warszawa, 1977. – S. 259.

⁴⁸ *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie.* – Lublin, 2000. – S. 140.

⁴⁹ *Staronawski J.* Warsztat bibliograficzny historyka literatury polskiej. – Warszawa, 1982. – S. 93, 172, 421.

⁵⁰ *Starowolski S.* Wojownicy sarmaccy. – Warszawa, 1991. – S. 37.

⁵¹ *I w odmianach czasu smak jest.* – Warszawa, 1991.

⁵² *Okoń J.* O wierszu w *Nadobnej Paskwalinie* Samuela Twardowskiego // *Odśredniowiecza ku współczesności.* – Łódź, 2000. – S. 127–145.

⁵³ *Hernas Cz.* Barok. – Warszawa, 1998. – S. 331.

XVIII ст. прийшов цілий великий легіон послідовників “Тренів” Яна з Чорнолісу. А були серед них як різні доморошені віршописці, насамперед панегіристи, так і ті, котрих зараховуємо до найвидатніших творців польської поезії XVII ст.: Самуель Твардовський, Веспасіан Коховський, Збігнев Морштин, Вацлав Потоцький, Станіслав Морштин⁵⁴. Мацей Влодавський у своїй монографії уважно розглянув “Трену” Твардовського на смерть його дочки Маріанни і теж завважив значний вплив Я. Кохановського. Окремий розділ монографії дослідник присвятив епіцедіальній поемі на смерть королевича Олександра 20 листопада 1634 р., зокрема звернув увагу на низку сюжетів, пов’язаних з Грецією та Італією, особливо з античною міфологією, встановив вплив на Твардовського не тільки Я. Кохановського а й Гомера, Семп-Шажинського та Ш. Шимоновича. Але за всіх цих впливів поема залишається оригінальним твором С. Твардовського⁵⁵. Логічним продовженням досліджень у даному напрямку став цикл статей Ренати Риби. У них вона розвиває думки Януша Пельца, Мацея Влодарського та Маріана Качмара про вплив “Тренів” Яна Кохановського на поезію Твардовського насамперед на плачі за померлою донькою Маріанною⁵⁶. Вона відзначила також цілком несподіваний вплив Я. Кохановського на поему “Książę Wiśniowiecki Janusz” (1636), висунула гіпотезу, що трени Твардовського виникли бл. 1634 р.⁵⁷. Особливо влучним було визначення нею ролі С. Твардовського як “творця програми національного епосу”⁵⁸.

У цей же час (наприкінці XX ст.) вийшла у світ фундаментальна (15 томів) “Велика історія Польщі”, у котрій знайшлося місце і для стислого нарису біографії С. Твардовської загальної характеристики його творчості. При цьому підкреслюється, що Твардовський є автором “монументального твору «Wojna domowa»”, де вміщено опис подій 1648–1660 рр. і дано оцінку “польської політики щодо південно-східних окраїн”⁵⁹.

Характерно, що нове століття в польській історіографії присвяченій Твардовському відкрила монографія Г. Маркевича, у котрій він нагадав, що Твардовський ще у середині XVII ст. назвав “потопом” тогочасні напади на Польщу.

⁵⁴ Див.: Teusz Ł. *Bolesna Muza nie Parnasu Góry, ale Gdgoty. Mesjaży polskie XVII stolecia.* – Warszawa, 2002. – S. 154.

⁵⁵ Włodawski M. *Barokowa poezja epicedialna. Analizy.* – Kraków, 1993.

⁵⁶ Ryba R. *Glosa do barokowej recepcji Trenów Jana Kochanowskiego (na podstawie poematu Samuela Twardowskiego Książę Wiśniowiecki Janusz) // Od baroku ku pozytywizmowi: Studia historyczno-literackie.* – Katowice, 1995. – S. 36–46; *Kaczmarek M. Treny Samuela Twardowskiego jako osobiste wyznanie poety // Zeszyty naukowe WSP w Opolu. Historia literatury.* – Opole, 1971. – Cz. 8. – S. 5–14; *Włodarski M. “Mariannie... wdzięcznej dziecinie...” czyliżale barokowe // Zeszyty Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczno-literackie.* – Kraków, 1973. – № 27. – S. 101–133.

⁵⁷ Див. також *Ryba R. Funkcje struktury epitałamiijnej w poemacie Samuela Twardowskiego “Książę Wiśniowiecki Janusz” // Barokowe przypomnienia i inne. Studia historycznoliterackie / Red. Renata Ociecek, Marek Piechota.* – Katowice, 1994. – S. 43–56.

⁵⁸ *Ryba R. Uwagi o funkcjonowaniu motywów narodowo-patriotycznych w przedmowach staropolskich // Przedmowa w książce dawnej i współczesnej.* – Katowice, 2002. – S. 53–67.

⁵⁹ *Wielka historia Polski.* – Kraków, 1998. – T. IV. – S. 193, 242.

Сенкевич же окреслював цим терміном тільки шведське вторгнення⁶⁰. Зацікавлення творчістю С. Твардовського не послабшало і у ХХІ ст., розширився діапазон пошуку дослідників. Нові й нові аргументи наводяться на користь того, що С. Твардовський своєю творчістю репрезентує зріле бароко у Польщі⁶¹. М. Барловська у своїй книзі, присвяченій великому канцлеру коронному Єжи Оссолінському, встановила, що промова канцлера у Римі, виголошена перед папою Урбаном VIII і видана Андреасом Хюнефельдом у Гданську латиною, була активно використана Твардовським. Останній переклав її польською і подав віршами в поемі “Władysław IV”⁶².

Ядвіга і Едмунд Котарські, які видали солідний словник старопольської літератури, відзначили, між іншим, вплив на Твардовського творів давньоримського поета Горация, а також польських поетів ХVI–ХVII ст. Яна Кохановського та Мацея Казимира Сарбевського. Данута Завадська – співавтор аналогічного словника – стисло відзначила роль Твардовського як перекладача Горация і Сарбевського, назвала його творцем “вітчизняного героїчного епосу”, зреалізованого у формі історичних творів, маючи на увазі “Przeważnu legasyju”, поеми “Władysław IV” і “Wojna domowa”⁶³. Якуб Недзведзь встановив проміжну ланку у впливі “Wojny domowej” на “Wojnu chocimsku” Вацлава Потоцького – поему Самуеля Лещинського про Чуднівську битву⁶⁴. Про Твардовського стали частіше згадувати в узагальнюючих працях з історії польської літератури, написаних за межами Польщі⁶⁵. І “Wojna domowa” дочекалася перших спеціальних розвідок, хоча вони й торкалися вузьких питань, пов’язаних з історією роду князів Радзивілів⁶⁶.

Нарешті вийшли й академічні видання деяких творів Твардовського з здійснені Романом Кшивим у “Бібліотеці старопольських письменників”, а саме:

⁶⁰ Markiewicz H. Do powiedzenia. Rozprawy i szkice z wiedzy o literaturze. – Kraków, 2000. – S. 81.

⁶¹ Pliszka M. Samuel Twardowski – poeta wizjoner // Rozumié świat przez teksty kultury. – Siedlce, 2001. – S. 61–70.

⁶² Barłowska M. Jerzy Ossoliński. Orator polskiego baroku. – Katowice, 2000. – S. 231–233.

⁶³ Kulesza D., Stec W., Sztachel J., Zawadzka D. Słownik poetów polskich. – Białystok, 1997. – S. 259–260.

⁶⁴ Niedźwiedz J. Między Wojną domową a Wojną chocimską – poemat Samuela Leszczyńskiego o bitwie cudnowskiej // Napis. Tom poświęcony literaturze okolicznościowej i użytkowej. – Warszawa, 2001. – Seria VII. – S. 235–246.

⁶⁵ Vítan J. Stará polská literatura Baroko. – Praha, 2001. – S. 81–83.

⁶⁶ Kuran M. Kampania smoleńska Władysława IV (1634) w twórczości Samuela ze Skrzypny Twardowskiego // Napis. Tom poświęcony literaturze okolicznościowej i użytkowej. – S. 171–200; Kuran M. Radziwiłłowie w twórczości Samuela Twardowskiego // Radziwiłłowie. Obrazy literalne. Biografie. Świadczenie historyczne. – Lublin, 2003. – S. 143–177; Gmiterek H. Wojny kozackie w twórczości Samuela Twardowskiego ze Skrzypny. – S. 106–115; Професор Варшавського університету Мирослав Нагельський підкреслив, що Г. Сенкевич сам вказував на “Wojnu domowu” як на одне з джерел своєї трилогії (Nagielski M. Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu “Ogniem i mieczem” (1648–1651). – Warszawa, 1999. – S. 62).

“Przeważna legacja”⁶⁷ і “Pałac Leszczyńskich”⁶⁸. Я. Окунь, М. Юзьвяк і М. Куран видали поему Твардовського присвячену королеві Владиславу IV і його перемозі у Смоленській війні, надруковану у Варшаві у 1634 р.: “Szczęśliwa moskiewska ekspedycja najjaśniejszego Władysława IV, króla polskiego i szwedzkiego”⁶⁹. Дочекалися свого видання й деякі твори поета-хроніста, пов’язані із “Wojną domową”, а саме: “Pobudka wychodzącemu wojsku pod Ołykę pro 1 maii anno 1649”⁷⁰. Сама ж “Wojna domowa” і досі залишається невиданою з 1681 р.

В українській історіографії ім’я Твардовського було добре відоме. Його використовували як історичне джерело ще літописці XVIII ст. Самійло Величко, Григорій Грабянка та деякі інші. Ця ж традиція була продовжена в XIX ст. Серед тих, хто використовував твори С. Твардовського насамперед його “Wojny domowej”, бачимо М. Максимовича, П. Куліша і особливо М. Костомарова У 1861–1862 рр. на сторінках “Основи” розгорілася полеміка між В. Б. Антоновичем та польським публіцистом Падалицею (Зеноном Фішем). Останній озвучив типові для тогочасної польсько-шляхетської історіографії погляди на польсько-українські відносини у минулому і сучасному, при цьому послався на авторитет польських хроністів XVII ст. С. Грондського, Л. Рудавського та С. Твардовського У відповідь Антонович підкреслив зокрема, що твори всіх цих хроністів йому відомі, але їхня правда доводить “всю несостоятельность, всю неправду шляхетского порядка вещей; каждый из них скажет вам [...], что шляхтичи безжалостно гнетут народ, что они притесняют казаков, что фанатически преследуют греко-восточную церковь, что в пользу шляхетских сословных интересов они жертвуют благом республики, и т. п. Если ссылокю на них вы хотите доказать, что среди польского народа были люди, понимающие зло современного им общества и против него, – то я с этим вполне согласен, – но [...] протест их оказался бессильным, был отвергнут шляхтою, остался гласом вопиющего в пустыне”⁷¹. Таким чином, український історик правильно відзначив важливу роль “Wojny domowej” як історичного джерела й пам’ятки політичної думки Речі Посполитої. В іншій своїй статті В. Б. Антонович переклав російською невеликий фрагмент “Wojny domowej” в якому йшлося про втечу С. Твардовського з охопленої повстанням України⁷². Пізніше Антонович

⁶⁷ Див. видання цього твору у 17 томі “Бібліотеки старопольських письменників”: *Twardowski S. Przeważna legacja Krzysztofa Zbarazkiego od Zygmunta III do siana Mustafy*. – Warszawa, 2000.

⁶⁸ Видання у 24 томі “Бібліотеки старопольської літератури”: *Idem. Pałac Leszczyńskich*. – Warszawa, 2002.

⁶⁹ *Idem. Szczęśliwa moskiewska ekspedycja...* – Łódź; Poznań, 2002.

⁷⁰ *Borek P. Arma cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648–1649)*. – Kraków, 2005. Див. також підготовлене й видане П. Бореком зібрання творів сучасника С. Твардовського – поета й публіциста Яна Бялобоцького *Białobocki J. Poematy guserskie*. – Kraków, 2004. Див.: *Тарасенко І. Ю.* Події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. на Житомирщині у висвітленні польського поета XVIII ст. Яна Бялобоцького // *Бердичів древній і вічно молодий – Житомир*, 2005. – С. 31–33.

⁷¹ *Антонович В. Б.* Моя исповедь. Ответ пану Падалице // *Антонович В. Б.* Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С. 80.

⁷² *Антонович В. Б.* Грановщина // Там само. – С. 616–617.

знову звернувся до “Wojny domowej”, відвівши їй місце у своєму лекційному курсі з джерелознавства історії України, читаному ним у Київському університеті св. Володимира у 1879–1881 і 1886 рр. Тут він подав стислу характеристику Твардовського і його головного твору – “Wojna domowa”, відзначив докладність його повідомлень. Водночас розпливчастою і неточною виглядає оцінка Антоновичем поглядів поета-хроніста, достоїнств його поеми. “До подій, які він розповідає, він відноситься доброзичливо... Особливо цікава та частина твору, в якій він говорить про вдачу та звичаї”⁷³. Пізніше колега Антоновича по університету – проф. В. С. Іконников – використав цей матеріал для стислої характеристики доробку С. Твардовського на сторінках своєї фундаментальної праці “Опыт русской историографии”⁷⁴. У додатках до літопису Самійла Величка було надруковано першу книгу (частину) “Wojny domowej”, яка потрапила до українського літописця у 1728 р.⁷⁵.

Наукове ж дослідження творчості польського поета-хроніста в українській історіографії започаткував класик української літератури Іван Франко. Уже на початку своєї розлогої статті, присвяченої польським історичним віршам середини XVII ст., він відзначив, що “історики Хмельниччини користуються по трохи тими польськими віршами, а головню книгою Самуїла Твардовського «Wojna domowa z Kozaki i Tataru», що вийшла аж 1681 р.”⁷⁶. Нижче він звернув увагу на твір Твардовського “Pobudka wychodzącemu wojsku 1649” (Лешно, 1651), присвячений Берестецькій битві. І. Франко слушно зауважив, що ця поезія склала другу частину “Wojny domowej”. Крім того, він вказав на місцезнаходження обох творів у львівських архівосховищах: примірники цих книг зберігалися в “Оссолінеумі” під сигнатурами 52362 і 17582. Далі Франко вказав на деякі особливості історичних поглядів Твардовського (насамперед на возвеличування ним Я. Вишневецького), на подібність окремих фрагментів “Wojny domowej” та інших тогочасних пам’яток, на залежність від Твардовського анонімного твору “Pamiętnik o wojnie kozackiej za Chmielnickiego”, на неправильне розуміння М. Костомаровим та П. Кулішем деяких місць “поеми”, деякі помилки й самого Твардовського. Справу І. Франка продовжили галицькі дослідники Віктор Петрикевич та Михайло Возняк. У 1910 р. Петрикевич видав у Тернополі своє дослідження, де на підставі зіставлення тексту “Wojny domowej” з літописом Самійла Величка встановив залежність від неї останнього, а водночас діаметрально протилежне трактування подій у Величка⁷⁷. Возняк же звернув увагу на той факт, що мужність козаків та їхнього вожда – гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного прославляли такі польські поети, як Я. Собеський, Ф. Бірковський, С. Твардовський, Ш. Староволь-

⁷³ Його ж. Лекції з джерелознавства – Острог, Нью-Йорк, 2003. – С. 78.

⁷⁴ Іконников В. С. Опыт русской историографии – К., 1908. – Т. 2. – Кн. 2. – С. 1583–1584.

⁷⁵ Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. – К., 1864. – Т. 4.

⁷⁶ Франко І. Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К., 1981. – С. 189.

⁷⁷ Петрикевич В. Літопись Самійла Величка а “Wojna domowa” Самійла Твардовського – Тернопіль, 1910.

ський, Й. Б. Зиморович, П. Напольський⁷⁸. Висновки В. Петрикевича цілком сприйняв Михайло Грушевський. Він дав стислу характеристику “Wojny domowej”, окресливши поему такими словами: “Віршована історія, інтересна для нас особливо своєю популярністю в старій Україні”⁷⁹, і вказав не тільки на відомий переклад 1718 р. лубенського полкового писаря Стефана Савицького, а й на переклад С. Лукомського який, на жаль, не зберігся. Далі М. Грушевський неодноразово називав Твардовського “шляхетським Гомером” і відзначив, що той взявся за перо під враженням перемоги під Берестечком і вже потім приробив початок твору. Заслугою є на увагу твердження, що анонімні “Pamiętniki o wojnach kozackich”, видані у Вроцлаві 1842 р. (російський переклад під назвою “Краткая история о бунтах Хмельницкого” вийшов у “Чтениях ОИДР” (М., 1847)), – це “польська прозаїчна переробка «Wojny domowej»” Але, на наш погляд, це, скоріше, переробка частини хроніки В. Коховського що була написана під певним впливом С. Твардовського. Український вчений дуже активно використав “Wojny domowej” при викладі подій Національно-визвольної війни, встановив деякі джерела поеми (реляція М. Потоцького, анонімна реляція), зробив правильний висновок, що “оповідання старих істориків: Твардовського, Коховського, Рудавського... перенавантаженої белетристикою”, яка “в значній мірі перейшла і в писання новіших істориків: Костомарова, Кубалі, Равіти-Гавронського”⁸⁰, відзначив деякі недостовірні твердження у поемі “Wojny domowej” М. Грушевський звернув також увагу на те, що Твардовський відобразив у своїх творах і т. зв. “Баторієву легенду” (стосовно реформи цим королем козацтва), що, прославляючи Гадяцький договір 1658 р. і нову Річ Посполиту, яка мала б виникнути на його підставі, поет “бачив у ній здійснення Баторієвих пророкувань”; вказав на можливе використання “Wojny domowej” Тригорієм Грабянкою⁸¹.

У часи Розстріляного Відродження “Wojna domowa” привертає до себе увагу відомого українського історика М. Н. Петровського котрий зайнявся дослідженням літописів Самовидця та Самійла Величка. 5 квітня 1926 р. у своєму листі до О. С. Грушевського він скаржився, що й досі не дістав “Wojny domowej”, “а без неї неможливе закінчення розвідки про Зорку. Завтра Інститут виписує мені Твардовського з Ленінграду з Публічної Бібліотеки – головне будетам”. Далі він питався свого адресата: чи не може замінити “Wojny domowej” “переклад з польської прозаїчної переробки її, який маєтсья в “Чтениях” московських, про які вказує Михайло Сергійович в Історії України-Руси”⁸². Доповідь “Псевдодіаріуш Самійла Зорки” М. Петровський відіслав на початку березня 1927 р. до редакції журналу “Україна”, де вона й була видрукувана. Після погрому української історичної науки на початку 30-х років ХХ ст. дослідження проблем історії козацької

⁷⁸ Возняк М. Козацтво під Хотиним 1621 року в сучасній поезії // ЗНТШ – Львів, 1928. – Т. 149. – С. 166.

⁷⁹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1998. – Т. VIII. – Ч. 2. – С. 203.

⁸⁰ Там само. – К., 1996. – Т. IX. – Ч. 1. – С. 438, 461–463, 477.

⁸¹ Там само. – К., 1995. – Т. V. – С. 159, 577.

⁸² Цит. за: Зозуля С. До питання про зв'язки М. Н. Петровського з О. С. Грушевським (за матеріалами ЦДАК України) // Пам'ятки: Археографічний щорічник – 2003. – Т. 4. – С. 216.

доби було майже припинене. Лише М. Н. Петровський користався текстом “Wojny domowej” С. Твардовського під час написання своєї узагальноючої праці з історії України⁸³. Він же опублікував невеликий фрагмент поеми (про Пилявещьку битву 1648 р.) у прозовому перекладі українською⁸⁴. На західноукраїнських землях “Wojna domowa” використовувалась визначним українським істориком І. П. Крип’якевичем, який посилався на неї й у своїй монографії “Богдан Хмельницький”. В еміграційній “Енциклопедії українознавства” було вміщено стислу, але досить точну довідку анонімного автора про твір С. Твардовського⁸⁵.

У 1975 р. статтю про “Wojny domowu” як літературну пам’ятку видав Григорій Грабович. Варіант цієї статті був пізніше видрукуваний і українською мовою. Тут слушно відзначено, що “Wojny domowu” “можна розглядати як підсумок, як синтез літератури про козацьку війну, є цікаві спостереження і щодо літературного тла поеми, вирізнення “побудки” (сигналу) як окремого різновиду публіцистичної літератури, для якого є характерним патріотичний запал, заклик до зброї та зміцнення вояцького духу, причому саме Твардовський був одним із зачинателів цього жанру (див. “Pobudka wychodzącego wojsku pod Ołykę...”)”⁸⁶.

Тільки у 80-х – 90-х роках ХХ ст. Ю. Мицик у своїх дослідженнях, присвячених джерелам з історії Національно-визвольної війни, подав стислу характеристику поеми С. Твардовського вказавши на її велике значення як історичного джерела⁸⁷. У цей же період звертають увагу на “Wojny domowu” українські філологи, насамперед Валентина Соболю, яка ґрунтовно простежила вплив цієї поеми на літопис Самійла Величка як у текстуальному так і в ідейному плані⁸⁸. Про це ж писав відомий український письменник, видавець і дослідник літопису Самійла Величка Валерій Шевчук на впливі “Wojny domowej” на літопис Григорія Граб’янки наголошувала Олена Апанович, а Зоя Хижняк встановила вплив поезій польського поета-хроніста на українського письменника, вихованця Києво-Могилянської академії і товариша Феофана Прокоповича Лаврентія (Андрія) Горку⁸⁹. Нині творчість С. Твардовського і особливо поему “Wojna domowa” як історичне

⁸³ *Петровський М. Н.* Нариси з історії України. – К., 1940. – Вип. 4: Визвольна війна українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1648–1654).

⁸⁴ Історія України в документах і матеріалах. – К., 1941. – Т. III. – С. 137–140.

⁸⁵ Див. перевидання: Енциклопедія українознавства – Львів, 2000. – Т. 8. – С. 3142.

⁸⁶ *Грабович Г.* “Wojna Domowa” Самуеля Твардовського літературний контекст і аспекти жанру // *Грабович Г.* До історії української літератури – К., 2003. – С. 269–290.

⁸⁷ *Мыцык Ю. А.* Записки иностранцев как источник по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. – Днепропетровск 1985; *Мицик Ю. А.* Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття – Дніпропетровськ 1996.

⁸⁸ *Соболю В.* Літопис Самійла Величка як явище українського літературного бароко. – К., 1996.

⁸⁹ Києво-Могилянська академія в іменах. XVII–XVIII ст.: Енциклопедичний довідник. – К., 2001. – С. 106, 146, 151–152, 334, 470–471.

джереловивчає автор цих рядків; уже опубліковані низку статей цієї тематики⁹⁰. Зокрема, було встановлено деякі джерела, що їх використовував поет-хроніст при написанні своїх творів.

Однак у цілому “*Wojna domowa*” як історичне джерело і пам’ятка історіографії залишається недослідженою. Так, не виявлені джерела цього твору, на підставі яких Твардовський описував події Національно-визвольної війни, не встановлено, які відомості належать самому автору, а які він брав з інших невідомих нам джерел, а також ступінь їхньої достовірності. Також давно назріла необхідність перекладу цього твору українською мовою і його наукового видання.

---

⁹⁰ Тарасенко І. Ю. Берестецька битва 1651 року у описі польського хроніста С. Твардовського // Берестецька битва в історії України: Зб. тез наук. конфер. – [Рівне], 2006. – С. 11–14; *її ж.* Польський хроніст XVII ст. С. Твардовський про події Національно-визвольної війни в Білорусі // Наукові записки: Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2005. – Т. 11. – С. 18–23; *її ж.* Польський хроніст XVII ст. С. Твардовський про події в Речицькому краї // П’яте міжнароднє Доўнароўскія чытанні. – Гомель, 2005. – С. 214–220; *її ж.* Події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. на Житомирщині у висвітленні польського поета XVII ст. Яна Бялобоцького – С. 31–33; *її ж.* Польський хроніст XVII ст. Самуель Твардовський про Роксолану // Мандрівець. – Тернопіль, 2005. – № 6. – С. 22–24.